

Necmettin Pehlivan, Prof.Dr.

1976 yılında Samsun Havza'da doğdu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2002). "İçerik Bakımından Kıyas" isimli teziyle yüksek lisansını (2005), "Şemsu'd-Din Muhammed b. Eşref es-Semerkañdî'nin Kıstâsu'l-Efkâr fî Tahkiki'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi" adlı teziyle doktorasını (2011) tamamladı. 2013 yılında yardımcı doçent, 2017'de doçent, 2024'te profesör oldu. Halen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Hadi Ensar Ceylan, Dr. Öğr. Üyesi

1986 yılında Ankara'da doğdu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2008). Aynı üniversitede "Molla Hüseyin'in Delalet Anlayışı ve Fürûa Yansımaları" adlı teziyle yüksek lisansını (2011), "İslam Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığı" başlıklı teziyle doktorasını (2017) tamamladı. Halen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Muhammet Çelik, Dr. Öğr. Üyesi

1989 yılında Bartın'da doğdu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2011). Aynı fakülteye araştırma görevlisi olarak atandı (2013). "Tanım Teorisi ve Epistemoloji İlişkisi" isimli teziyle yüksek lisansını (2014), "Klasik Mantıkta Modal Kıyas Teorisi" adlı teziyle doktorasını (2020) tamamladı. 2020 yılında doktor öğretim üyesi oldu. Halen Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 1572

İSAM Yayınları 289

Temel Kültür Dizisi 42

© Her hakkı mahfuzdur.

**TARTIŞMA DİSİPLİNİ
Âdâbü'l-Bahs ve'l-Münâzara**

Necmettin Pehlivan - Hadi Ensar Ceylan - Muhammet Çelik

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin 28.12.2004 gün
ve 1163 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Temmuz 2026

ISBN 978-625-8634-17-4

Kapak görseli: Şemseddin Muhammed b. Eşref es-Semerkañdî
el-Hüseyinî, *Âdâbü'l-Bahs ve'l-Münâzara*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu
Başkanlığı, Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 443, vr. 160^a.

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Caddesi, No: 11
Yenimahalle / Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 (pbx) Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Pehlivan, Necmettin

Tartışma disiplini: âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara / Necmettin Pehlivan, Hadi Ensar Ceylan, Muhammet Çelik. – İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı, 2026.

279 s. ; 19,5 cm. – (Türkiye Diyanet Vakfı Yayın No. 1572 ; İSAM Yayınları ; 289. Temel Kültür Dizisi ; 42)
Dizin ve kaynakça var.

ISBN 978-625-8634-17-4

İçindekiler

Kısaltmalar 11

Önsöz 13

I. BÖLÜM

Âdâbü'l-Bahs ve'l-Münâzaranın Tarihçesi ve Literatürü 17

1. Âdâbü'l-Bahs Öncesi Literatür 19
2. 8-14. (14-20.) Yüzyıllarda Âdâbü'l-Bahs 22

II. BÖLÜM

Âdâbü'l-Bahs ve'l-Münâzaranın Mahiyeti 39

1. Münazaranın Zatı ve Gayesi Bakımından Tarifi 41
2. Münazaranın Şartları 46
3. Münazaranın Adabı 49
4. Münazaranın Hamleleri ve Teknik Terimleri 52
 - 4.1. Muallil ve Sâil 52
 - 4.1.1. Muallil 52
 - 4.1.2. Sâil 53
 - 4.2. Men ve Karşılıklı Menetme (*Mumâne'a*) 54
 - 4.3. Münakaza 54

4.3.1. Dilsel Mecazi Münakaza	58
4.3.2. Akli Mecazi Münakaza	59
4.3.3. Hazfî Mecazi Münakaza	59
4.4. Senet, Hal ve Gasp	60
4.4.1. Senet (<i>Müstened</i>)	60
4.4.2. Hal	66
4.4.3. Tenvîrî's-Sened	70
4.4.4. Gasp	70
4.5. Nakz	74
4.5.1. Meksûr Nakz	79
4.5.2. Şebihî Nakz	81
4.6. Mutlak Muaraza ve Takdirî Muaraza	83
4.6.1. Mutlak Muaraza	83
4.6.2. Takdirî Muaraza	94
4.7. İddia, Tembih ve Nakil	95
4.7.1. İddia (<i>Dava</i>)	95
4.7.2. Tembih	96
4.7.3. Nakleden (<i>Nâkil</i>) ve Nakil (<i>Naql</i>)	96
4.8. Rûkûn, İllet ve Şart	97
4.8.1. Tam İllet	98
4.9. Talil, İstidlal, Tahrir ve Takrir	98
4.9.1. Talil ve İstidlal	98
4.9.2. Tahrir	99
4.9.3. Takrir	99
4.10. Tahkik, Muhakkik, Tetkik, Müdekkik	100
4.11. İfham, İlzam, Mükâbere, Muânede, Müstedrek	101
4.11.1. İfham	101
4.11.2. İlzam	101
4.11.3. Mükâbere	101
4.11.4. Muânede (<i>Mu'ânede</i>)	101
4.11.5. Müstedrek	101

- 4.12. Başka Bir Delile İntikal (*el-İntikāl min Delīlin ilā Delīlin Āḥar*) 102
- 4.13. Delili Değiştirme (*Tagyīru'd-Delīl*) 106
- 4.14. Başka Bir Bahse İntikal (*el-İntikāl min Baḥşin ilā Baḥşin Āḥar*) 109
- 4.15. Hasmin Gideceği Yolu Belirleme ve Mucârātu'l-Hasm 111
- 4.15.1. Hasmin Gideceği Yolu Belirleme (*Ta'yīnu't-Ṭarīḳ*) 111
- 4.15.2. Mucârâtü'l-Hasm (*Mucârātu'l-Ḥaşm*) 112
- 4.16. Takrīb, Delile Müdahale ve Tevcih 113
- 4.16.1. Takrīb (*Takrīb*) 113
- 4.16.2. Delile Müdahale (*ed-Daḥl fī'd-Delīl*) 115
- 4.16.3. Tevcih 116
- 4.17. Şahit ve Öncül (*Muḳaddime*) 116
- 4.17.1. Şahit 116
- 4.17.2. Öncül (*Muḳaddime*) 117
- 4.18. Defetme, Delil Talebi ve Açıklama Talebi 117
- 4.18.1. Defetme 117
- 4.18.2. Delil Talebi (*Muṭālebetu'd-Delīl*) 118
- 4.18.3. Açıklama Talebi (*Muṭālebetu'l-Beyān*) 118
- 4.19. Açık-Gizli İddia ve Söz 118
- 4.19.1. Açık İddia (Dava [*ed-Da'vā eş-Şarīḥ*]): 118
- 4.19.2. Gizli İddia (Dava [*ed-Da'vā ez-Ẓımnıyye*]) 118
- 4.19.3. Söz 119
- 4.20. Mülazemet, Deveran ve Tenafi 120
- 4.20.1. Mülazemet (*Mulāzeme*) 120
- 4.20.2. Deveran 122
- 4.20.3. Tenafi (Karşıtlık [*Tenāfi*]) 123
- 4.21. Bölme, Bölünen, Bölüm, Ortak ve İrsal 124
- 4.21.1. Bölme (*Taksīm*) 124
- 4.21.2. Bölünen (*Muḳassem*) 124
- 4.21.3. Bölüm (*Ḳısm*) 124

- 4.21.4. Ortak (*Qasim*) 124
- 4.21.5. İrsal (*Mursel*) 125
- 4.22. Delil ve Emaré 125
 - 4.22.1. Delil 125
 - 4.22.2. Emaré 128
- 5. Münazaranın Temel Bölümleri 129
 - 5.1. İlkeler (*Mebâdi'*): Tahrîrû'l-Mebâhis ve Takrîrû'l-Mezâhib 129
 - 5.2. Deliller (*Evsât*) 131
 - 5.3. Temel Dayanaklar (*Meqâti'*) 132

III. BÖLÜM

Âdâbü'l-Bahs ve'l-Münâzaranın Gerçekleştiği Alanlar 135

Giriş 137

- 1. Tasavvurlar Hakkında Münazara 140
 - 1.1. Bölme Hakkında Münazara 141
 - 1.1.1. Tümelin Tikellerine Bölünmesi 143
 - 1.1.1.1. Hakiki Bölme 144
 - 1.1.1.1.1. Akli Bölme 145
 - 1.1.1.1.2. Tümevarımsal (İstikraî) Bölme 145
 - 1.1.1.2. İtibari Bölme 146
 - 1.1.2. Bütünün Parçalarına Bölünmesi 147
 - 1.2. Tarifler Hakkında Münazara 156
- 2. Tasdikler Hakkında Münazara 174
 - 2.1. Münazaraya Giriş: Delil Getirmeksizin İddiada Bulunma 180
 - 2.2. Delil Getirerek İddiada Bulunma 188
 - 2.2.1. Muallil Delilinin Tamamını Ortaya Koymamışken Sâilin Yapabileceği Hamleler 190
 - 2.2.2. Muallil Delilini Tamamladıktan Sonra Sâilin Yapabileceği Hamleler 202
- 3. Münazara Nasıl Sona Erer? 206

IV. BÖLÜM

Âdâbü'l-Bahs ve'l-Münâzara Uygulamaları

Giriş 211

1. Tasavvurların Örnekleri 214

1.1. Tanımlar 215

1.2. Bölmeler 216

2. Tasdiklerin Örnekleri 218

2.1. İsmail Gelenbevî'den Örnekler 218

2.2. Kur'ân-ı Kerîm'den Tartışma Örnekleri 223

2.3. Popüler Bilim Tartışmalarından Örnekler 229

2.4. Fıkhi Tartışma Örnekleri 232

2.4.1. Men Hamlesi 232

2.4.2. Nakz Hamlesi 241

2.4.3. Muaraza Hamlesi 247

2.5. Felsefi Tartışma Örnekleri 251

Kaynakça 259

Dizin 269

Önsöz

Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara¹ İslam düşünce tarihinde bir tartışma disiplini olarak önem taşır. Bu disiplin, özellikle 8. (14.) yüzyıl sonrası İslam düşüncesinin en özgün ürünlerinden biri olarak değerlendirilir. “En özgün” kaydı, retorik bir nitelendirme değildir; çünkü âdâbü'l-bahs, 8. (14.) yüzyıl sonrasında ortaya konan eserlerin her satırında ya uygulama açısından ya da teknik terimlerinin açıkça zikredilmesiyle somut biçimde yer almıştır. 8. (14.) yüzyıl sonrası herhangi bir metni, bu tartışma disiplini çerçevesinde değerlendirmeksizin anlamaya çalışmak, hem haksız isnatlara yol açabilir hem de müellifleri konumlandırma bakımından ciddi hatalara sebep olabilir.

Bu nedenle elinizdeki kitap, okuyucuya iki temel açıdan katkı sağlamayı amaçlamaktadır: birincisi, âdâbü'l-bahsin teorik işleyişini kavratmak; ikincisi, klasik metinlerin çözümlenmesinde bu disiplini kullanabilmektir. İlk paragrafta vurgulanan “8. (14.) yüzyıl” ifadesi, kesin ve katı bir sınıra işaret etmez; burada kastedilen, Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin (ö. 722/1323) tartışma sanatı çerçevesinde Meşşâîlerin, fukahânın, usulcülerin,

1 “Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara” ismi yerine metinde bazen “adap” bazen “âdâbü'l-bahs” bazen de “münazara” terimleri kullanılacaktır.

kelamcılarının ve dildcilerin eserlerinden yeni bir sistem inşa etmesi ve bu yeni sistemin, neredeyse kendisinden önceki tüm tartışma teorilerini gölgede bırakacak bir nitelik kazanmasıdır.

Bu cihetten âdâbü'l-bahsin bütünüyle nevezuhur bir sistem olduğu söylenemeyeceği gibi, Meşşâilerin, fukahaların, usulcülerin, kelamcılarının ve dildcilerin sistemlerinden oluşan basit bir seçki (eklektik yapı) olduğu da ileri sürülemez. Kitabın ilgili bölümlerinde açıklandığı üzere, Semerkandî tarafından şekillendirilen bu yeni tartışma disiplini, mantık ana kaidesi üzerine yerleştirilmiş ve tıpkı mantık gibi, bir ilme diğerinden daha yakın ya da uzak olmayacak şekilde bir *âlet-i kânûniyye* olarak inşa edilmiştir.

Yukarıda zikredilen iki temel amaca daha hızlı ulaşılmasını sağlamak üzere, kitabın bölümleri hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Kitap, bir âdâbü'l-bahs uygulaması çerçevesinde tasnif edilmiştir. Bu tasnifte Semerkandî'nin *Risâle fî Âdâbi'l-Bahs*'i ile *Kışâsu'l-Efkâr*'ı, Hüseyin Şah'ın (ö. 1110/1698'den önce) *Âdâbü'l-Hüseyniyye*'si ve Saçaklızâde'nin (ö. 1145/1732) *Takrîru'l-Kavânin*'i temel referans olarak dikkate alınmıştır.

Birinci bölümde bu yeni tartışma disiplininin tarihçesi ve literatürü hakkında bilgi sunulmaktadır. Adap, son yıllarda hem ülkemiz akademisinde hem de uluslararası akademik çevrelerde büyük bir ilgiye mazhar olmuştur. Ancak literatür ve içerik bakımından bağlantıların bütünüyle ortaya konulduğu kapsamlı bir yazın birikimi henüz oluşmamıştır. Dolayısıyla bu bölümde müellifler, eserler, oluşturdıkları gelenekler, etkileri konusunda derinlemesine bir analiz hedeflenmemiştir. Ayrıca, bölümde âdâbü'l-bahsin tarihî seyri ele alınmamış, literatür merkezli bir inceleme yapılmıştır. Zira bir ilmî disiplinin

tarihî seyrini güvenilir biçimde yazabilmek, uzun soluklu öncül çalışmaların varlığına bağlıdır. Buna karşın sunulan tarihçe ve literatür, adap alanında çalışacak araştırmacılar için son derece ilgi çekici ve yol gösterici niteliktedir. Verilen yol haritası, kütüphaneler ve kataloglar arasında harcanacak emeği azaltacak; adabın teknik terimiyle ifade edilecek olursa, araştırmacıya sadece verilen bilgileri *taḥrîr* ve *taḫrîr* etmek kalacaktır.

İkinci bölümde, münazaranın mahiyeti başlığı altında tarifi, şartları, kuralları, hamleleri, teknik terimleri, temel hareket noktaları ele alınmıştır. Bu bölümde, münazaranın işleyişini belirleyen teknik terimler öncelikli olarak ayrıntılı biçimde incelenmiş ve böylece yukarıda kitabın amaçları sadedinde zikredilen iki temel faydanın elde edebilmesi için gerekli hareket noktaları sunulmuştur. Teknik terimlerin Türkçe karşılıklarını verme konusunda bir hassasiyet gösterilmekle birlikte, henüz üzerinde uzlaşa sağlanmış bir terminoloji bulunmadığından, önerilen tasarrufların benimsenmesi alan araştırmacılarının tericihine bırakılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, münazaranın hangi alanlarda nasıl gerçekleştiği incelenmiştir. Bu bölümün tasnifi temelde Semerkandî'nin eserlerine dayansa da Hüseyin Şah'ın, Saçaklızâde'nin ve Ebû Hâmid el-Kefevî'nin (ö. 1168/1754) eserleri, bazı yeni taksimler ve takdim-tehirlere yönelmeyi gerektirmiştir. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu bölümün yeni bir tasnif denemesi içerdiği söylenebilir.

Dördüncü bölümde farklı alanlardan seçilen misaller üzerinden münazaranın uygulaması yapılmıştır. Aslında ikinci ve üçüncü bölümlerde de bolca misal kullanıldığı görülecektir; ancak bu bölümlerdeki öncelikli amaç, teknik terimleri tanıtmak ve sistemin işleyişini teorik

anlamda ortaya koymaktır. Oysa son bölüm, teknik terimlerin tariflerine ve sistemin teorik işleyişine ilişkin ayrıntılı incelemelere girmeksizin, doğrudan uygulamaya odaklanmaktadır. Buradaki misallerin çoğu fıkıh ilminden alınmıştır; çünkü ilgili metinlerde de gerekçeleri gösterildiği üzere, münazara ilminin neşvünema bulduğu temel köklerden ikisi fıkıh ve fıkıh usulüdür. Ayrıca, bu ilmi inşa ve ikmal edenlerin büyük çoğunluğu da fakihlerdir. Yine bu nedenle, klasik literatürdeki adap eserlerinin misalleri de çoğu zaman fıkıh ilminden seçilmiştir.

Bu kitap, dilimizde münazarayla ilgili yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Münazara ilmini incelemek isteyenler için her açıdan bir yol haritası sunacağı düşünülmektedir. Umulur ki bu yaklaşım, vakıada karşılık bulur ve İslam düşüncesinin bu özgün ürününün yeni çalışmalara konu edilmesini teşvik eder.

Bütün özenimize rağmen elinizdeki kitapta tashihi gerektirecek hususların ortaya çıkması muhtemeldir. Bu tür tashih taleplerini, çalışmanın kemal bulması yönünde bir *tenbih* kabul edeceğimizi belirtmek isteriz.

Son olarak, böyle bir çalışmanın tarafımıza tevdi edilmesine vesile olan ve ortaya çıkması için bizi her daim coşkuyla çalışmaya yönlendiren Ömer Türker Hocamıza; usandırıcı tehir taleplerimize sabır gösterip çalışmanın tamamlanması için teşviklerinden dolayı Sema Doğan Hanımefendi'ye ve nihayet İslam düşüncesinin bu özgün ürününü daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırmak için gayret gösteren İSAM yetkililerine teşekkür ederiz.

Necmettin Pehlivan
Hadi Ensar Ceylan
Muhammet Çelik